v..kk HkkÅ lkB ;kpk lkekftd n`श्टीकोण

iKpk;] Mk- vJ tk/ko
जिजामाता महाविद्यालय दारव्हा.

lkjka"k %

lkekftkrhy mif{kr] nfyr] fiMhRkkP;k 0;Fkk] onukpk lkfgR;kr iHkkohi.k ekM.;kpk dke v..kkHkkm lkB ;kuh dy;y vkg- ;Fkhy 0;oLFkku T;kp ज्यांच भाोशण केलं त्यांच्या ftoukoj idk"k Vkd.;kp J; v..kkHkkmukp |ko ykxy- v..kkHkkm i.k lgkuHkrhu fygr gkr- परंतू दलित,श्रमिक भोतमजूरांचे जीवन जवळून पाहिले असल्याने ते अस्सलपणे कथा, dkncjhru R;kuh ekMy- HkVD;k foeDrkp HkVdrhp thou ifgY;knk v..kkHkkmuh R;kP;k fy[kkukru lektkyk nk[foy- v..kkHkkmuh vkiY;k lop lkfgR; idkjkru T;k 0;Fkk onuk ekMY;k- त्या सामाजिक दृश्टीकोनातून अत्यंत मोलाच्या आहेत-

हजारो वर्शापासून चालत आलेल्या सामाजिक परंपरेला व सामाजिक विशमतेला छेद दे.;kp l?k"र्शील ब्रीद अण्णा भाउ साठे यांच्या साहित्याने स्विकारले- lkekU; mif{kr] ofprkP;k मरणकळांचे मूळ भाोधत सामाजिक चिंतनाचे साहित्य मांडले-

v..kkHkkm lkBUkh 35 dknc;k] 22 dFkklxg] 14 ykdukV;] 11 ikokM 10 yko.;k/xhr] 3 ukVd] 1 iokl o.ku bR;knh lkfgR;kp HkjxPp y[ku R;kuh dy vkg- 7 dknc;koj चित्रपट त्यांच्या साहित्याचे भारतीय भाशांबरोबरच जगातील 27 भाशांमध्ये भाशांतर झाले आहे- त्यांनी पुरोगामी, विज्ञाननिश्ठ, स्त्रिवादी, लढावू अविश्काराचा दीपस्तंभ मराठी साहित्याच्या क्षेत्रात mHkk dyk- R;kP;k lkfgR;drhe/khy 0;fDrj[kk n"गाचे स्वातंत्र, महिलांचे भील आणि पुरूशांचा LokfHkeku gs rhu ie[k eY; ti.;kpk i;Ru djhr vlrkuk fnlrkr-

v..kkHkkmuh y[k.khru lerp y< mHk dy- स्त्रीचे नवे रूप स्पश्ट करतांना नव्या युगातील नवी स्त्रि जी पुरूशी अहंdkjkyk Bkd:u eDr thoukpk o nkL;fojk/kkr dBkji.k mHkh jkgr- n"गाचे स्वतंत्र स्त्रीचे चारित्र आणि पुरूशांचा स्वाभिमान यांच्या रक्षणासाठी त्यांनी जीवनभर y< mHk dy-

iLrkouk %

अण्णाभाउ साठे हे मराठी लेखक आणि सामाजिक दृश्टीकोनातून समाजसुधारक होते. त्यांचा मुलतः पिंड हा सामाजिक होता. म्हणून त्यांनी लेखन केलेले साहित्य परिवर्तनवादी व प्रबोधनपर आहे. त्यांनी सामान्य दलित, पिडीत, भाोशित माणूस हा साहित्याचा विशय केला. अण्णाभाउंच्या साहित्यात सामाजिक जाणिवांच्या वेदनांचा विद्रोह आहे. अण्णा भाउ कडे समाजनिश्ठ मन होते. त्यामुळे त्यांनी सामाजिक असल्यामुळे त्यांनी अन्याया अत्याचारा विरूध्द लढा उभा केला. त्यांना समाजप्रिय होता म्हणुनच त्यांनी सामाजिक व राजकिय

चळवळी समाज जागृतीपर कार्यक्रम घेतले. अण्णाभाउचा पिंड सामाजिक असल्यामुळे त्यांनी अन्याया विरूध्द लढा दिला त्यांना समाजप्रिय होता म्हणुनच भाोिशत पिडीतांची चळवळ ही माझी चळवळ समजून अण्णाभाउ रात्रदिवस
पार्टीचे काम करत असत.

त्यांनी विशमतेविरूध्द लढा देण्यासाठी 1938 ला दलित युवक संघाची स्थापना केलेली दिसते. सामाजिक दृश्टया उपेक्षित, दलित, पिडीतांच्या व्यथा, वेदनांचा साहित्यात प्रभावीपणे जागर उभा केला.येथील व्यवस्थेने ज्यांचं ज्यांचं भोशण केलं त्यांच्या जिवनावर गाथा अण्णाभाउनी तयार केली. अण्णाभाउ पुर्ण समाज सहानुभुतीने लिहत होते. कारण दलित,श्रमिक भोतमजूरांचे जीवन जवळून पाहिले असल्याने ते अस्सलपणे कथा, कादंबरीतून मांडले. भटक्या विमुक्तांचे भटकंतीचे जीवन पहिल्यांदा अण्णाभाउंनी त्यांच्या लिखानातून समाजाला दाखविले. अण्णाभाउंनी आपल्या सर्वच साहित्य प्रकारातून ज्या व्यथा वेदना मांडल्या, वंचित भाोिशतांचे हाल मांडले ते केवळ करमणूक म्हणून नव्हे कारण त्यांना कल्पनेत रमणे पसंतच नव्हते, म्हणून त्यांनी जे पाहिले अनुभवले तेच साहित्यात उतरवले आहे. म्हणूनच त्यांच्या कादंबरीतील वर्णन अंगावर भाहारे आणणारे आहे. अण्णाभाउ साठेंनी आपल्या कथा कादंबर्यातील बकाल वस्तीतील जीवनाला प्रतिनिधित्व दिले आहे. समाजातील ढोंगी प्रवृत्तीनाही आपल्या साहित्यातून प्रका" ाात आणले आहे. ई" वरभक्तीच्या नावाखाली आपली वासनेची भुक भागवणार्या व समाजाला लुटणार्या ढोंगी महाराजांची बुवाबाजी अण्णाभाउंनी डोळे मोडत राधा चाले या कादंबरीत चित्रित केली आहे. वर्गविग्रहाचे तत्वज्ञान सर्वसामान्य जनांपर्यंत पोहोचविणारा , वैयक्तिक दु:खाचा विचार न करता आपले विचार कार्य व प्रतिभा यांच्या सहायाने लोककलेला प्रति" ठा प्राप्त करून देणारे आणि वंचितांच्या व्यथा प्रभाविपणे मांडणारे लोक" ााहीर अण्णा भाउ साठे खरा समाजसुधारक होय. जातिभेदांमुळे जातींच्या उतरंडीमुळे f" ाक्षणापासून, समग्र विकासापासून वंचित राहिलेल्या दलित समाजातील एक समृध्द व्यक्तिमत्व अण्णाभाउ साठे होय.

अध्ययनाची उदिश्टे :

1. अण्णाभाउ साठे यांच्या साहित्यातील सामाजिक परिस्थितींचा अभ्यास करणे.
2. अण्णाभाउ साठे यांच्या विचारातील सामाजिक तत्वज्ञान अभ्यासणे.
3. अण्णाभाउ साठे यांच्या साहित्य प्रकारातील सामाजिक दृश्टिकोणाचे विवेचन करणे.

xfgrdR;s %

1. अण्णाभाउ साठे यांनी आपल्या साहित्याव्दारे भाोिशत पिडीत उपेक्षित श्रमिक माणसांचे जिवन प्रका" ामय केले.
2. अण्णाभाउ साठे यांनी आपल्या साहित्य प्रकारातून धनाढय भांडवलदारी व्यवस्थेला चपराक लावली.

संशोधन पध्दती :

प्रस्तुत सं" ाोधनामध्ये प्रामुख्याने दुयम स्त्रोतांचा वापर करण्यात आलेला असून यामध्ये प्रकाf" ात अप्रकाf" ात लिखान संदर्भ ग्रंथ , नियतकालिके, साप्ताहिके, मासिके, वर्तमानपत्रे इंटरनेट इत्यादींचा वापर करण्यात आलेला आहे.

हजारो वर्शापासून चालत आलेल्या सामाजिक परंपरेला व सामाजिक विशमतेला छेद देण्याचे संघर्श" ील ब्रीद अण्णा भाउ साठे यांच्या साहित्याने स्विकारले. सामान्य उपेक्षित, वंचितांच्या मरणकळांचे मूळ भोधत सामाजिक चिंतनाचे साहित्य मांडले. त्यांनी आपल्या साहित्यातून जातीभेद, अंधश्रध्दा यासारख्या अनेक मानवी विकृतीवर हल्ले चढविले. त्यांनी माणसाला माणूसपण बहाल करणार्या समाज व्यवस्थेचा ठाव घेतांना सामाजिक बांधिलकी व सामाजिक जाणिवेची f" ाकवण देणाच्या कथा, कांदबर्या, लोकनाटयांची निर्मिती केली आहे. त्यांच्या साहित्यातील नकार, दु:ख, दरिद्रय, अन्याय, विशमतेविरूध्द संघर्श करणारी माणसं सकारात्मक जीवनाचे तत्वज्ञान सांगतांना दिसतात. दलितांना या दे" ाात ज्या प्रकारचे निकृश्ट जीवन जगावे लागले, ते इतर समाजघटकांच्या वाटयाला आले नव्हते. दलितांच्या जीवनाला हा दाहक अनुभव अण्णाभाउंनी आपल्या कथा कादंबर्यामध्ये मुखरित केला कारण अण्णाभाउंच्या वाटयाला तेच निकृश्ट जीवन आले होते.

नियती" ाी वाद घालण्यात अर्थच नव्हता. वाटयाला आले ते टांगले त्याच्याकडे नुसते पाहूनही विटाळ मानणार्या लोकांना बदललेलया काळाची पाउले ओळखता आली नाहीत. अण्णाभाउ मात्र भोशितांचे आणि पददलितांचे कैवारी ठरले. त्यांनी पूर्वीच्या भाहीरांनी पत्कारलेली राजेरजवाडयांची कास अण्णाभाउंनी सोडून दीन दुबळयांना आपल्या साहित्यातून आश्रय दिला. पोटाची भुक व त्यातून उठणारे आक्रंदन त्यांनी आपल्या ' ााहीरीत उभे केले. जुन्या काळातील भाहीरांची भााहिरी ही राजवाडयात सैन्याचे मनोरंजन करण्यात किंवा श्रीमंताच्या भरजरी मखमली रंगमहालात सादर झाली. पण अण्णांची भााहिरी गीते मात्र यापेक्षा वेगळी होती. अण्णांच्या भााहिरीने दलितांचा दीनदुबळयांचा कळवळा घेतला आणि अ" ाा कनवाळूपणामुळेच ती सत्ताधारी वर्गापासून लांब गेली. कडेपार आणि वंचित वस्त्यांत तिने आपले बस्तान थाटले. हे बस्तान साधे सुदे नव्हते तर या बस्तानाने निर्माण केलेला चळवळीचा मार्ग थेट एकीकडे कम्युनिस्ट चळवळीला भिडला तर दुसरीकडे तो मानवतावादी चळवळी" ाी एकरूप झाला. एवढे अगाध स्वरूप अण्णांच्या भााहिरीने घेतले . भारतीय राजकीय इतिहासात 1942 हे व" ार् अत्यंत महत्वाचे व सारा हिंदूस्थान ढवळून काढणारे आहे. इ.स. 1942 हे महात्मा गांधीनी चलेजाव ची चळवळ हाती घेतली आणि याच वेळी भाहीर आणि लोकनाटयावर अण्णाभाउ साठे यांनी आपली प्रतिभा पणाला लावून लोकनाटयरूपाने ती जनता जनार्दनाच्या समोर उभी करायला सुरूवात केली. या वेळी भारताचे स्वातत्र नजरेच्या टप्यात आले होते. पण याच वेळी दे" ाांअंतर्गत अनेक प्र" नांनी थैमानही घातले होते यामध्ये भाशांवर प्रांतरचनेचा प्र" न अत्यंत महत्वाचा होता. नेमके याच वेळी मोरारजी देसाई यांचे नेतृत्व गुजरातला जोडण्याच्या अथवा त्याला स्वतंत्र ठेवण्याचा कुटील डाव सुरू झाला. अण्णाभाउंनी सर्व भाक्तीनि" ाी या अन्याया विरूध्द दंड थोपटले. कामगार मैदान जनसमुदायाच्या चैतन्याने सळसळू लागले. अण्णांभाउनी आपल्या लालबावटा कलापथकांच्या माध्यमातून उभा महाराश्ट्र पिंजून काढायला सुरूवात केली. यामुळे तत्कालीन भासनाने अण्णाभाउंच्या कलापथकाच्या कार्यक्रमावर बंदी घातली. पण अण्णाभाउंची प्रतिभा अ" ाी सहजासहजी हार मानणारी नव्हतीच. त्यांनी लोकनाटयाच्या रूपाने आपली प्रतिभा रसिकांसमोर आणली. एवढेच नव्हे तर भासनाला आवाहन देवून माझी मुंबई या लोकनाटयाचा कार्यक्रम मराठी कामगारांसमोर य" ास्वीपणे सादर केला.

गणगौळणीपासून ते वगापर्यंत अमुलाग्र बदललेले लोकनाटय जनतेसमोर प्रथमच आले. कृश्ण राधा, गणगौळण निर्तकी अध्यात्म, अंधश्रध्दा या सार्वांना फाटा देवून संघर्शाने ओतप्रोत भरलेले, परिवर्तनि" ाल आणि विज्ञाननिश्ठ आ" ाय घेवून आलेले लोकनाटय पाहून रसिक बेहद खु" ा झाले. कारण या लोकनाटयाने लोकसमुहाला कृतीि" ालतेचे आव्हान केले. असे पिळदार लोकनाटय मराठी लोककलेच्या डोक्यावर ि" ारपेचाप्रमाणे चमकू लागलेत्र. सामाजिक बांधिलकी आणि प्रभावी, प्रबळ राश्ट्रवादी भावना या अनु" ांगाने अण्णाभाउंनी आपल्या लोकनाटयाचे स्वरूप बनवले असे सहज लक्षात येईल. अण्णाभाउंचे महत्वाचे कार्य म्हणजे पूर्वीच्या तमा" ाला त्यांनी पंरपरागत चालत आलेल्या पापाच्या गटारातून बाहेर काढून पवित्र स्वरूप दिले.

1944 साली त्यांनी लाल बावटा या कला पथकाची स्थापना केली. या माध्यमातूनचे त्यांच्या लिखानाला सुरूवात झाली. त्यांनी आपल्या गाण्यांतून, पोवाडयातून अनेक सामाजिक, राजकीय प्र" नांना, राश्ट्रीय आंतरराश्ट्रीय समस्यांना वाचा फोडण्याचे महान कार्य केले आहे. इ.स 1950 ते 1962 हा त्यांच्या साहित्य क्षेत्रातील सुवर्णकाळ होता. या काळात त्यांनी 35 कांदबर्या, 22 कथासंग्रह, 14 लोकनाटय, 11 पोवाडे 10 लावण्या/गीते, 3 नाटके, 1 प्रवासवर्णन इत्यादी साहित्यांचे भरगच्च लेखन त्यांनी केले आहे. 7 कांदबर्यावर चित्रपट त्यांच्या साहित्याचे भारतीय भाशांबरोबरच जगातील 27 भाशांमध्ये भाशांतर झाले आहे. त्यांनी पुरोगामी, विज्ञाननिश्ठ, स्त्रिवादी, लढावू अविश्काराचा दीपस्तंभ मराठी साहित्याच्या क्षेत्रात उभा केला. त्यांच्या साहित्यकृतीमंधील व्यक्तिरेखा दे" ाचे स्वातंत्र, महिलांचे भील आणि पुरूशांचा स्वाभिमान हे तीन प्रमुख मूल्य जपण्याचा प्रयत्न करीत असतांना दिसतात.

परंपारिक आणि धार्मिक अनिश्ट रूढी प्रथांना छेद देत सकल बहुजन समाजाला या जगाकडे डोळस आणि वास्तवादी दृश्टीकोनातून बघण्याची ि" ाकवण देवून सर्व बहुजनांना एक नवी दृश्टि मिळवून देणारे थोर साहित्यीक, विचारवंत, लढवये भााहिर अण्णा भाउ साठे होत. ही पृथ्वी भोशांच्या मस्तकावर तरली नसूनही कश्टकरांच्या व कामगारांच्या तळहातावर तरली आहे. त्या कश्टकर्यांचे कामगारांचे जीवन अत्यंत प्रमाणिक हेतूने आणि निश्ठेने आयुश्यभर आपल्या लेखणीच्या सामर्थ्यावर चित्रित करण्याचे कार्य अण्णा भाउ साठे यांनी केले. सामान्य कश्टकरी लोकां" ाी असलेली बांधिलकी त्यांच्या साहित्यातून आणि कार्यातून दिसते. आयुश्याच्या उत्तरार्धात ते आंबेडकरवादी विचारांनी प्रेरित झाले. जग बदल घालूनी घाव सांगून गेले मला भिमराव या काव्यातून त्यांनी दुश्ट सामाजिक रूढींवर घाव घालायला सांगितले. भेदविरहीत समाज, समता आणि बंधुता यांची पाठराखण करणारी समाजव्यवस्था, भाासनव्यवस्था निर्माण व्हावी अ" ाी अपेक्षा त्यांनी काव्यातून व्यक्त केली. स्वतःवर झालेला अन्याय सहन करू नका. आणि इतरांवर अन्याय करू नका असा मूलमंत्र देत डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या विचारांची आठवन करून दिली.

अण्णाभाउंनी लेखणीतून समतेचे लढे उभे केले. स्त्रीचे नवे रूप स्पश्ट करतांना नव्या युगातील नवी स्त्रिा जी पुरूशी अहंकाराला ठोकरून मुक्त जीवनाचा व दास्यविरोधात कठोरपणे उभी राहते. दे" ाचे स्वतंत्र स्त्रीचे चारित्र आणि पुरूशांचा स्वाभिमान यांच्या रक्षणासाठी त्यांनी जीवनभर लढे उभे केले. अण्णाभाउंची ही लेखनियनिश्ठा खर्या अर्थाने जीवनवादी विचारांवर उभी होती. भुकेच्या ज्वलंत प्र" नांची सोडवणूक व्हावी व

सर्वांना न्याय मिळावा यासाठी त्यांनी समतेचा विचार समाजात खोलवर रूजविला. सामान्य माणसांच्या सुःख दुःखा" ी समरस होणारे मन त्यांना लाभले होते.भोतकरी भोतमजूर, मुरल्या, देवदासी, वाघ्या हमाल, कसाई, भिकारी, खाटीक, अपंग गुंड, मवाली, दादा, दारूवाले, गुत्तेकरी अ" ाा हातापोटा" ी संबंध असलेल्या माणसांवर ते लिहू भाकले. मांग, गारूडी फासेपारधी, वडार, रामो" ी कैकाडी या गुन्हेगार ठरवलेल्या जातीचे. कैफियत जनता दरबारात पे" ा केली व या माणसातील प्रमाणिकपणा जगाला दाखवुन दिला. अण्णाभाउ साठे कधी देवळात गेले नाही म्हणजे देव नाकारतात. धर्मवर्चस्व मनात नाहीत म्हणजे परिवर्तनवादी, कधी उपवास करत नाहित अंधश्रध्दा पाळत नाहित म्हणजे देवधर्माला धुडकारतात. ते विज्ञान मानतात. म्हणजे विज्ञानवादी दृश्टी स्वतः नि जनसामान्यात रूजवितात म्हणजेच प्रयत्नवादी, कश्टवादी, बंडवादी म्हणजेच न्यायवादी भूमिका घेवून जगणारे अण्णाभाउ जात पात वं" ा भाशा धर्माच्या पलीकडे जावून हेच एक मूल्य मानतात. जगातील क" टकर्यांचे पिडितांचे, भाोशितांचे कैवारी म्हणून अण्णाभाउ मानवतावादी ठरतात. गुलामाला गुलामीची जाणिव करून दिल्याशिवाय तो बंड करून उठणार नाही. या डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या विचारधारेप्रमाणेच अण्णाभाउ या व्यवस्थेला बजावतात. आमचाच गुन्हा आहे, आम्ही तुमचे गुलाम झालो नाही तर तुम्ही काय आम्हाला गुलाम केले असते.

lekjki %

अण्णाभाउ साठे यांनी लेखन केलेले साहित्य परिवर्तनवादी व प्रबोधनपर आहे. अण्णाभाउंच्या साहित्यात सामाजिक जाणिवांच्या वेदनांचा विद्रोह आहे. सामाजिकदृश्टया उपेक्षित, दलित, पीडीतांच्या व्यथा, वेदनांना मराठी साहित्यात प्रभावीपणे मांडण्याचे काम अण्णाभाउ साठे यांनी कंलेले आहे. येथील व्यवस्थेने ज्यांचं ज्यांचचं भाोशण केलं, त्यांच्या जीवनावर प्रका" ा टाकण्याचे श्रेय अण्णाभाउंनाच द्यावे लागेल. भटक्या विमुक्तांचे भटकंतीचे जीवन पहिल्यांदाच अण्णाभाउंनाच त्यांच्या लिखानातून समाजाला दाखविले. समाजातील ढोंगी प्रवृतींनाही आपल्या साहित्यातून प्रका" ाात आणले आहे. त्यांच्या साहित्यातील नकार, दुःख, दारिद्रय अन्याय विशमतेविरूध्द संघर्श करणारी माणसं जीवनाचे तत्वज्ञान सांगतांना दिसतात. त्यांनी पुर्वीच्या भाहिरांनी पत्कारलेली राजेरजवाडयांची कास सोडली व दीन–दुबळयांना आपल्या कवितेतून आश्रय दिला. अण्णांची भााहिरी इतर भााहिरींप्रमाणे काळाबरोबर लुप्त झाली नाही तर ती येणार्या प्रत्येक काळाबरोबर पाजळली गेली. सामाजिक बांधिलकी आणि प्रभावी, प्रबळ राश्ट्रवादी भावना या अनुशंगाने अण्णाभाउंनी आपल्या साहित्यांचे स्वरूप बनवून सामाजिक दृश्टिकोन जपला. त्यांनी आपल्या विविधाअंगी साहित्यातून अनेक सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक, धार्मिक, राजकीय प्र" नांना राश्ट्रीय– आंतरराश्ट्रीय समस्यांना वाचा फोडण्याचे महान कार्य केले आहे. त्यांच्या साहित्यकृतींमधील व्यक्तिरेखा देशाचे स्वातंत्र, महिलांचे भील आणि पुरूशांचा स्वाभिमान हे तीन प्रमुख मूल्य जपण्याचा प्रयत्न करीत असतांना दिसतात. कश्टकर्यांचे कामगारांचे जीवन अत्यंत प्रामाणिक हेतूने आणि निश्ठेने आयुश्यभर आपल्या लेखनीच्या सामर्थ्यावर चित्रित करण्याचे कार्य अण्णाभाउ साठे यांनी केले. सामान्य कश्टकरी पिडीत भाोशित लोकां" ी असलेली त्यांची बांधिलकी चा परिचय नव्या युगातील नवी स्त्रि जी पुरूशी अहंकाराला ठोकरून मुक्त जीवनाचा व दास्यविरोधात कठोरपणे उभी राहते. यावरून स्पश्ट होते भारतातील जाती प्रथेला बळकट करणारी अर्थव्यवस्था उद्ध्वस्त करण्यासाठी त्यांनी साहित्यातून मानवी

मूल्यांचा जोरदार पुरस्कार केला. जगातील कश्टकर्यांचे पीडीतांचे, भाोशितांचे कैवारी म्हणून अण्णाभाउ मानवतावादी ठरतात. अण्णाभाउंनी सामाजिक आणि राजकीय परिवर्तन घडवून आनण्याचे प्रमाणिक प्रयत्न केले. त्यांनी अत्यंत विपरित परिस्थितीत त्यांच्या लेखनीच्या आणि भााहिरींच्या माध्यमांतून समाजपरिवर्तन घडवून आणण्याचे मोठे कार्य केले आहे.

I nHk xzFk %

1) गादेकर डॉ. माधव : 'अण्णाभाउ साठे :साहित्यमुल्यमापन', औरंगाबाद, साद प्रका" ान.
2) वाघमारे डॉ. जनार्दन : अण्णाभाउ साठे : एक विद्रोहि वादळ :, संग्राम संपा साहित्यसुर्य वि" ोशांक.
3) लांडगे डॉ. रमे" ा कोठावळे डॉ. सविता : सत्य" ोधक अण्णा भाउ साठे ,अनुभवाचे विद्यापिठ
4) वडीरवाचे डॉ रेखा : 'लोक" ाहिर अण्णाभाउ साठे' लाखे प्रका" ान नागपूर 28 मे 2012
5) f" ांदे डॉ संजय : 'अण्णाभाउ साठे यांच्या परिवर्तनवादी कथा' साद प्रका" ान औरंगाबाद 2010
6) साठे दिनकर : 'अण्णा भाउंच्या आठवणी' सांकेत प्रका" ान नागपूर 2007
7) करडे प्रा. रमे" ा : ' बहुजन नायक अण्णाभाउ साठे' मुक्तरंग प्रका" ान लातूर 2007